

**RITM ȘI LIMBAJ: TEORIA LUI J. J. ROUSSEAU PRIVIND
ORIGINEA LIMBAJULUI UMAN**

*Rhythm and Language: J.J. Rousseau's Theory on the Origin
of Human Language*

**Assoc. Prof. Dr. Ala SAINENCO,
Alec Russo” State University of Bălți, Moldova**

Abstract

As an interdisciplinary concept, the rhythm implies, from the perspective of language approach, the proximity to its cotangential fields and, first of all, to music, where, as in language, the rhythm is defined by duration. This common basis involves, by the way, the possibility of examination of the common origin of language and music, at least in terms of existence of a phase where the music and the language represented a syncretic form, in the period where the creative types were not differentiated. In the context of studies on the origin of human language, the J.J. Rousseau's work *Essai sur l'origine des langues* où est parlé de la mélodie et de l'imitation musicale outlines one of the most interesting theories, through which, the human language, having a direct relationship with music, is considered mainly a form of expression.

Keywords: origin of language, music, poetry, rhythm, articulated language, gesture

Teoriile moderne referitoare la limbajul poetic, în particular teoria integralistă, afirmă că „poezia nu este, cum adesea se spune, o „deviere” față de limbajul „curent” (înțeles ca limbaj „normal”); în realitate, mai degrabă limbajul „curent” e cel care reprezintă o deviere față de totalitatea limbajului” (Coșeriu, p.163)¹. Teza stării inițiale a limbajului, ca stare a poeziei, conduce spre teoriile privind originea limbajului uman. Iar dintre acestea, cele care tratează limbajul, mai ales ca formă a expresiei comune cu starea inițială a limbajului, ca stare a poeziei sunt fundamentale.

Implicit, aceste teorii tratează limbajul ca formă a culturii, iar acceptarea tezei că formele culturii sunt, la origine, sincretice, direcționează demersul epistemologic spre descoperirea „expresiilor” culturale în care limbajul era prezent și din care s-ar fi desprins mai târziu. Și cu toate că, în majoritatea lucrărilor care tratează originea formelor culturii, limbajului îi este atribuită mai curând funcția de „vehicul”, pentru alte forme ale culturii, coroborând teoriile privind originea acestora cu cele privind originea limbajului uman, se pot trage concluzii despre cel puțin două aspecte fundamentale ce țin de limbaj: „fizionomia” limbajului ca stare a poeziei, pe de o parte și finalitatea concretă² a limbajului, pe de altă parte.

În contextul studiilor despre originea limbajului uman, J.J. Rousseau expune una dintre cele mai originale teorii prin care limbajul este pus într-o relație directă cu muzica. Iar

---

¹ Coșeriu, Eugeniu, *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, în *Omul și limbajul său*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p.163.

² Precizăm că înțelegerea stării inițiale a limbajului ca stare a poeziei nu implică negarea finalității limbajului ca mijloc de comunicare, dar impune concretizarea tipului de comunicare.

în acest sens, chiar confuzia pe care o induce lectura *Eseului despre originea limbilor* – în formularea cunoscutului exeget al operei lui J.J.Rousseau, J. Starobinski – „spre ce se îndreaptă în fond atenția autorului, spre limbaj sau spre muzică?”³ permite a-i atribui lui J.J. Rousseau ideea despre sincretismul limbaj-poezie-muzică și originea lor comună. La originea acestei forme sincretice se află, după J.J. Rousseau, pasiunea care determină omul să vorbească, iar această vorbire-cântare este poezie cu implicații adânci în esențializarea trăsăturilor umane.

Din perspectiva identității și a esenței umane, limba reliefează două diferențe majore, una externă, conturând coordonata planului universal al delimitării de regnul animal, și alta internă, în planul istoric al diversificării umane culturale. Pentru cele două tipuri de diferențe J.J. Rousseau utilizează doi termeni distincți: aspectul universal al limbajului este desemnat prin *vorbire* (“vorbirea deosebește omul între animale”), aspectului istoric fiindu-i rezervat termenul de *limbaj* (“limbajul deosebește națiunile între ele” (p.17)⁴. Coroborând cele două idei ale lui J.J. Rousseau, putem afirma, în spirit coșerian: omul vorbește (și prin aceasta se deosebește de ființele nevorbitoare) și vorbește într-o anumită limbă.

Sub aspectul ei istoric, limba este un semn al localizării spațiale prin necesitatea aderării la o anumită tradiție: “tradiția și nevoia îl fac pe fiecare să învețe limba țării sale” (7). A explica în termeni cauzali individualitatea unei limbi istorice (ori, anume acest aspect îl are în vedere J.J. Rousseau întrebându-se “ce anume face ca această limbă să fie cea a țării sale și nu a altei țări”) înseamnă însă, pentru scriitor, a descinde spre planul universal al limbajului prin orientarea spre “o explicație” care “este anterioară deprinderilor însele”: “vorbirea (...) nu-și datorează forma decât unor cauze naturale”.

Din modul în care tratează J.J. Rousseau cauzele naturale, se poate deduce, suficient de clar, că se au în vedere, în termeni aristotelici, cauza finală și cauza naturală a originii vorbirii și a limbajului. Astfel, “dorința sau nevoia de a comunica sentimentele și gândurile” (iar acestea apar “îndată ce omul a fost recunoscut de către alt om ca fiind o ființă care simte, gândește și îi este asemănătoare”, p.7) constituie cauza finală, care îl determină pe om să caute mijloacele adecvate transpunerii și transiterii lor. Iar aceste mijloace – în conformitate cu a căror natură se construiește limbajul uman și care constituie de fapt cauza materială – nu puteau fi „scoase decât din simțuri” și deci necesită „semne sensibile”, capabile să acționeze asupra simțurilor și care „se limitează, după J.J. Rousseau, la două, mișcarea și vocea”. Din „mișcare” J.J. Rousseau reține „mișcarea mediată, prin intermediul gestului”, care „ajunge tot atât de departe cât raza vizuală” (spre deosebire de „mișcarea nemediată, prin intermediul atingerii”, care, „având drept limitare lungimea brațului, nu poate fi transmisă la distanță”).

Corelând cauzele materiale cu cele finale, așa cum se deduce din scrierea lui J.J. Rousseau, necesitatea de nevoi fizice și dorința de “apel” către rațiune produce *gesturile* (“dacă întotdeauna nu am fi avut decât nevoi fizice, nu am fi putut niciodată să vorbim”, p. 21), iar necesitatea de împărtășire a trăirilor spirituale și dorința de “apel” către inimă produce limbajul articulat (“atunci când este vorba să tulburăm inima și să înflăcăram pasiunile, este cu totul altceva. Impresia succesivă a discursului care ne atinge prin lovituri

³ Munteanu, Eugen, *Prefață la Jean-Jasques Rousseau, Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999, p. 5.

⁴ Aici și în continuare referințele se fac la lucrarea lui J.J. Rousseau *Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999.

înțeleșite, ne dă o cu totul altă emoție decât prezența obiectului însuși” (p. 20); “interesul este trezit mai bine prin intermediul sunetelor”, p.21). Deși admite că și “pasiunile își au gesturile lor”, totuși, după J.J. Rousseau, “ele își au de asemenea și accentele lor, iar aceste accente care ne fac să ne cutremurăm, aceste accente, al căror efect nu-l putem împiedica să ne pătrundă până în adâncul inimii, poartă cu ele, în ciuda voinței noastre, mișcări care ne smulg lacrimi și ne fac să simțim ceea ce auzim” (p. 21).

Prin urmare, concluzionează J.J. Rousseau, cu referire la cauze și efecte în privința producerii limbajului uman: “demn de crezut este că nevoile dictează primele gesturi și că pasiunile smulg primele strigăte” (p. 23). Nu necesități de satisfacere materială au cauzat apariția limbii, ci necesități de “împărtășire” a pasiunilor: “nu foamea, nici setea, ci iubirea, ura, mila, mânia le-a smuls primele strigăte” (p. 24) oamenilor.

De aceea, primele limbi “sunt vii și figurate” (dovadă, în opinia lui J.J. Rousseau sunt limbile orientale, “cele mai vechi din cele ce ne sunt cunoscute”), “limbajul primilor oameni (...) a fost limba unor poeți” (p. 23), iar “primele (...) expresii au fost tropii”. În felul acesta, limbajul figurat și sensul figurat a premers semnificațiilor directe, limbajul originar fiind ceea ce este pentru omul contemporan poezia.

Aspectului figurat al limbajului (aspect neconștientizat în acest sens de omul primar, după J.J. Rousseau) care transpunea un anumit mod de a vedea lucrurile, îi corespundea, în planul formei, și o anumită structură segmentală și suprasegmentală: „nu numai că toate alcătuirile acestei limbi trebuie să se fi produs prin imagini, sentimente, prin figuri, ci, în partea sa mecanică, ea trebuie să fi răspuns obiectului său primar și să fi prezentat simțurilor, ca și înțelegerii, impresiile aproape inevitabile ale pasiunii care caută să se comunice” (p. 28). Prin urmare, nu doar structura lexicală, ci și cea fonetică era subordonată sensibilizării simțurilor. Două trăsături se reliefează, în acest sens: sărăcia unităților segmentale articulate (articulații puține, câteva consoane) și bogăția sunetelor, pe de o parte, utilizarea din abundență de unități segmentale, care, prin combinație, diversificau exprimarea atribuindu-i vorbirii caracteristicile cântării: „Deoarece exclamațiile naturale sunt nearticulate, cuvintele aveau puține articulații; câteva consoane interpușe, înlăturând hiatusul dintre vocale, erau suficiente pentru a le face fluide și ușor de pronunțat. Sunetele erau în schimb variate, iar diversitatea accentelor multiplica aceleași exclamații; cantitatea și ritmul erau noi surse de combinații; la fel ca și exclamațiile, sunetul, accentul, cantitatea, care aparțin naturii, lăsând puține lucruri de făcut pe seama articulațiilor, care aparțin convenției, erau cântate, în loc să fie vorbite” (p. 28).

În felul acesta, două trăsături specifice limbajului poetic se profilează ca trăsături definitorii ale limbajului originar (în termeni consacrați): tropii și prozodia, întreaga structură a limbii primare fiind subordonată unei tendințe eufonice: „Această limbă avea multe augmentative, diminutive, cuvinte compuse, particule expletive pentru a da cadență perioadelor și rotunjimii frazelor; avea multe iregularități și anomalii, neglija analogia gramaticală pentru a arăta preferința eufoniei, cantității, armoniei și frumuseții sunetelor” (p. 28).

Esențial pentru starea de poezie a limbajului pare a fi, după J.J. Rousseau, faptul că limbajul transmite pasiuni. Transpunând problema originii limbajului din domeniul universal spre cel istoric, J.J. Rousseau constată existența a două tipuri de limbi: limbi meridionale și limbi nordice, distinse ca structură tot datorită pasiunilor pe care le transmit, acestea, la

rândul lor, fiind funcție de climă și “de natura solului” (p.51): “în zonele climaterice meridionale, unde natura este generoasă, nevoile oamenilor se nasc din pasiuni, în ținuturile reci, unde natura este zgârcită, pasiunile se nasc din nevoi, iar limbile, triste fiice ale necesității, sunt marcate de dura lor origine” (p.60). Pasiunea dictează structuri distincte ale limbilor, iar inflexiunile emoționale ce transmit mișcările sufletului sunt distincte de strigătele pe care le dictează necesitățile fizice: “Limbile Sudului a trebuit să fie vioaie, sonore, accentuate, elocvente și adesea obscure, datorită energiei lor; cele din Nord a trebuit să fie surde, aspre, articulate, stridente, monotone, clare, datorită mai degrabă cuvintelor în sine printr-o bună îmbinare” (p. 63).

Orientarea limbajului spre satisfacerea altor necesități de comunicare – necesități de comunicare ce acoperă domeniul necesităților materiale (altfel spus extinderea funcțiilor limbii) – a condiționat depoetizarea limbajului: *logosul semantic*, care era inițial *logos fantastic* devine și/sau mai ales *logos apofantic* sau *logos pragmatic*. Astfel, pe măsură ce “nu se mai adresează inimii, ci rațiunii” (p. 29), limbajul “își schimbă caracteristicile”. Iar această “schimbare” vizează atât tropii, cât și prozodia: după mai multă experiență, omul originar va înțelege că primele denumiri au însemnat impresii “în momentul iluziei sale” și va proceda la diferențieri și specializări semantice și referențiale; această “descoperire a iluziei” implică modificările prozodice: “cu cât expresiile devin mai monotone, cu atât consoanele se multiplică și accentele care se șterg, cantitățile care se egalează sunt compensate prin combinații gramaticale și prin noi articulații”; „accentul se stinge, articulația câștigă teren, limba devine mai exactă, mai clară, mai surdă și mai rece” (p. 29).

Pe lângă modificarea finalității limbajului, ca reacție inversă, scrierea este, după J.J. Rousseau, cea care alterează limbajul: “ea nu schimbă cuvintele limbii, ci geniul ei; înlocuiește expresivitatea prin exactitate” (p. 34), “toate limbile cultivate prin scris ajung în mod necesar să-și schimbe caracterul și să-și piardă forța, câștigând în claritate” (p. 41) cu toate că, inițial, și scrierea era subordonată aceleiași necesități de exprimare a pasiunilor, iar “prima modalitate de a scrie nu este aceea de a zugrăvi sunetele, ci obiectele însele” (p. 29).

Trăsătura esențială pe care limbajul o pierde, dezvoltându-și scrierea și prin care își modifică fundamental “fizionomia” este, se pare, accentul: “accentele nu au fost inventate decât atunci când accentul a fost pierdut” (p. 38), afirmă Rousseau, înțelegând prin accent, după cum explică Eugen Munteanu în nota 75 la capitolul al VII-lea, „forța sugestivă primară a emisiei sonore, caracterul său prioritar vocalic”⁵. Or „sensul nu se află decât pe jumătate în cuvinte, întreaga sa forță se găsește în accentuare” (p. 63). Pasiunea „punea” accentele, dar acestea s-au șters „o dată cu sentimentele care i-au dat naștere” (p. 59). Iar „o limbă care nu are decât articulații și segmente sonore nu deține (...) decât jumătate din bogăția ei; ea redă idei, este adevărat, dar pentru a reda sentimente, imaginii îi trebuie încă un ritm și niște sunete, adică o melodie” (p. 66).

Desprinsă din vorbire, melodia devine, în timp, o formă aparte de manifestare a spiritului, în forma originară însă „nu a existat un alt fel de muzică decât melodia, nici un alt fel de melodie decât sunetul variat al vorbirii, accentele alcătuiau cântarea, cantitățile formau măsura și se vorbea atât prin sunete și prin ritm, cât și prin articulații și elemente sonore” (p.

⁵ Munteanu, Eugen, Note și comentarii la la Jean-Jasques Rousseau, *Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999, p. 112.

66). Nemaifiind aderentă la discurs, muzica devine o existență separată și preia din limbaj, după J.J. Rousseau, forța și energia care a constituit esența sa originară. Iar preluându-le, muzica se substituie într-un fel limbajului pe segmentul de *logos fantastic*: „Melodia imită accentele limbilor și turnurile care sunt rezervate în fiecare limbă anumitor mișcări ale sufletului; ea nu doar imită, ea vorbește, iar limbajul său nearticulat, dar viu, ardent, pasionat, are de o sută de ori mai multă energie decât cuvântul ca atare” (p. 72).

Logosul semantic însă, nu a încetat să funcționeze ca *logos fantastic*, în limbajul articulat. Versurile, având o origine comună cu vorbirea și cântarea, au păstrat “revenirile periodice și măsurate ale ritmului, inflexiunile misterioase ale accentelor” din limba însăși (p. 65): mai mult, afirmă Rousseau, „acele lucruri minunate pe care (...) le producea”, muzica „le-a dăruit” poeziei împreună cu puterea „asupra pasiunilor pe care vorbirea nu o mai exersa decât asupra rațiunii” (p. 84).

Bibliografie:

Coșeriu, Eugeniu, *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, în *Omul și limbajul său*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

Munteanu, Eugen, *Prefață la Jean-Jasques Rousseau, Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999.

Munteanu, Eugen, *Note și comentarii la la Jean-Jasques Rousseau, Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999.

Rousseau, Jean-Jasques, *Eseu despre originea limbilor unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, Iași: Polirom, 1999.